

Imre Sándor a köztisztviselői munka párt- és felekezeti elfogultságtól való mentességének szükségességéről s az egyetemi autonómiáról 1924-ben

A magyar művelődés- és neveléstörténetben „a nemzetnevelés-elmélet” atyjaként, a pedagógia professzoraként, a református egyházban a Dunamelléki Egyházkerület nevelésügyét közel két évtizeden át irányítóként¹ ismert Imre Sándor (1877. 10. 13. – 1945. 02. 11.) azon kevés átfogó művelődéspolitikai elképzeléssel rendelkező tudós szakember egyike volt, akinek élete egy rövid szakaszában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) helyettes államtitkáráként (1918. 10. 9. – 1919. 03. 21-ig), majd ügyvivő minisztereként (1919. 08. 7–15.), végül adminisztratív államtitkáráként (1919. 08. 16. – 1922. 09. 18.) módja volt megtapasztalni, hogy a mindenkori politikai-gazdasági-társadalmi realitások milyen szűk korlátok közé szorítják az átfogó reformok viszonylag magas beosztású szorgalmazóit is.

Az Iskolakultúra olvasóinak figyelmébe ajánlandó, 1924. május 22-i dokumentum közzétételével a 75 éve elhunyt kitűnő szakemberre, neves értelmiségire szeretnénk emlékezni/ emlékeztetni. A köztisztviselői pályafutása hatyúdalát jelentő, az elbocsátása alkalmából Bethlen István miniszterelnökhöz címzett – eddig alig ismert² – levél közéletünk néhány örökzöld, még ma is aktuális kérdésével kapcsolatban ismerteti Imre Sándor a maga idejében (is) kisebbségben maradt, rövid hivatásos oktatáspolitikusi pályájának végét okozó/jelző álláspontját.

Mit követel a jó köztisztviselői munka? Szakszerűséget, tárgyyszerűséget, párt- és felekezeti elfogultságtól való mentességet, vagy éppen ellenkezőleg: mivel az ilyen objektivitás egy rendkívül megosztott társadalmi-politikai közegben lehetetlen, feladata a mindenkori kormányzópárt, s a politikailag befolyásos felekezetek, illetve saját felekezete nézeteinek, értékrendjének, érdekeinek lehető legteljesebb érvényesítése a művelődés- és oktatáspolitikai területén? Az egyetemi autonómia vagy a miniszter álláspontja domináljon az egyetemi tanári kinevezések alkalmával? S a meg-tisztelő professzori állásra esélyes jelöltnek meg kell ragadnia a lehetőséget, bárhonnan támadjon is az, vagy szakmai-etikai megfontolásból ki kell tartania a professzionális

kiválasztási követelmények s az egyetemi autonómia eszméje, a fair play szabályok mellett, még akkor is, ha ebből számára – átmenetileg vagy végleg – elesik e pozíció megszerzésének esélye? E kérdésekre nap mint nap ma is tetteikkel válaszolnak hasonló helyzetben lévő polgártársaink. Talán nem érdektelen figyelmükbe ajánlani Imre Sándor közel egy évszázaddal ezelőtti álláspontját. Olvasóink majd eldöntik, mi a véleményük az éppen elbocsátott államtitkár Bethlen István miniszterelnökhöz intézett alábbi levelében foglaltakról. Álláspontjuk kialakításához a be- és levezetőben és a jegyzetekben néhány információval szeretnénk szolgálni a közölt dokumentum értelmezéséhez.

Imre Sándor – akinek nagyapja és édesapja is professzorként fejezte be pályáját – még 17 éves sem volt, amikor 1894-ben, korengedménnyel a kolozsvári egyetem hallgatója lett, ahol magyar-német szakon tanult, s elsősorban Schneller István hatására érdeklődése mindinkább a pedagógia felé fordult.³ Mindazonáltal doktorátusát magyar irodalomtörténeti témából védte meg 1899-ben. A következő két év során Heidelbergben, Freiburgban, Strasbourgban, Lipcsében, Halléban, Berlinben, Jénában a kor ismert professzorainál folytatott irodalmi, pedagógiai, filozófiai, szociológiai tanulmányokat, s látogatott ottani iskolákat. „Mindez megvilágosította bennem a nevelés nemzeti jelentőségének tudatát” – vallotta utóbb.⁴

Időközben szak-, majd pedagógiai vizsgát tett, s 1900–1908-ig a kolozsvári református főgimnázium tanára, a népiskolásokat és egyetemistákat is magába fogadó internátusának vezetője, s egy rövid ideig a „progimnázium jellegű elemi iskolájának” igazgatója volt.⁵ Bekapcsolódott a *Magyar Pedagógia* és a *Család és Iskola* című folyóiratok munkálataiba is.⁶ Széchenyi műveit s a magyar irodalom- és neveléstörténet jeles képviselőinek munkáit tanulmányozva, elemezve (Imre, 1904, 1910) 1904 december 6-án – immár a magyar neveléstörténetéből – magántanári képesítést szerzett a kolozsvári egyetemen.⁷ Mindeközben jelentős tisztségeket vállalt a helyi középiskolai tanári egyesületben, az Erdélyrészi Tanítóegyesületek Szövetségében, az Erdélyi Múzeum Egyesületben, s tagjává választotta a Magyar Pedagógiai Társaság, a Magyar Pestalozzi Társaság és választmányi tagjává a Gyermektanulmányi Társaság.⁸

1908-tól már Budapesten tevékenykedett: a polgáriskolai tanítóképző intézet pedagógia, lélektan, logika, filozófia tanára, s a gyakorlati képzés irányítója lett.⁹ Akkoriban a népiskolai tanító(nő)képzők tanárainak többsége a polgáriskolai tanítóképző elvégzése után folytatta tanulmányait a tanárképző tanfolyamon, ahol Imre Sándor gyakorlatiképzés-vezető volt. Így Imre Sándor többségüket személyesen is megismerte, s általuk és a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületével való szoros kapcsolata, valamint képesítő vizsgákon való részvétele révén is alapos ismereteket szerzett az elemi iskolai tanító(nő)képzés területén is. A kolozsvári iparostanonc-iskolában vizsgaelnök volt. A kereskedelmi iskolai tanárképzés számára elkészítette a tanárjelöltek pedagógiai-filozófiai és gyakorlati képzésének tervzetét.¹⁰ Így, miután 1915-ben az Országos Közoktatási Tanácsnak is tagja lett, – kortársai közül kiemelkedve, viszonylag fiatalon – szinte teljes körű áttekintést szerzett a magyarországi köz- és felsőoktatás s a közművelődés területén.

Németországi tapasztalatai s művelődéspolitikai érdeklődése vezették két nagyobb lélegzetű könyvének – *A nevelés sorsa és a szocializmus. Az iskolai nevelés lehetősége és a szocialisták nézetei a nevelésről. A tárgyias nevelői gondolkodás érdekében* (1909, 1920) és a *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához* (1912) – megírásához. Szerzőjüket Kornis Gyula már 1917-ben a köznevelés állapotáról „liberálisan, sőt néha radikálisan” gondolkodónak minősítette. Olyannak, aki „politikai és vallási meggyőződését nem rejti véka alá”, akinek elméleti kiindulópontjaival (különösen a nemzetnevelés, a tárgyias gondolkodás fogalmaival, s a nemzetiségi oktatásra vonatkozó elővői elképzelések aktualitásának hangoztatásával) alapvető, komoly vitája van, de akit komoly rendszerező képességgel rendelkező, – a pszichológiában ugyan nem eléggé

járatos – „rokonszenves, férfias karakterként” jellemzett.¹¹ A forradalmak bukását követően, már ugyanezekre a művekre hivatkozva Imre Sándor előbb sajtótámadások kereszt-tüzébe került, majd a Nemzetgyűlésben Tasnádi Kovács József képviselő interpellált 1921. augusztus 3-án Imre Sándor VKM-ben való további foglalkoztatása ellen. E köte-tekéből kontextusukból tendenciózusan kiragadott idézetekkel próbálta bizonyítani, hogy Imre Sándor „nem vallásos és nem magyar ember”, aki a szocialistákkal szimpatizál, s aki államtitkári működésében is a „keresztény nemzeti kurzussal” összeegyeztethetetlen személyi döntéseket hoz.¹²

Imre Sándor következetesen elutasította munkájának ilyen értékelését. Magát sem radikálisnak, sem konzervatívnak nem látta, hanem a történeti gyökerekből építkező folytonos reformok hívének, gondolkodását pedig a nemzetnevelés jegyét viselő „pedagógiai gondolkodásként” minősítette. Mindazonáltal azzal, hogy az akkoriban a politikai élet periferiájára szorított szociáldemokrácia kultúrpolitikai elképzeléseit tárgyszerűen elemezte, s bizonyos, az iskolarendszert és a nevelést érintő kritikájukat, elképzelésüket megfontolandónak ítélte (pl. a nevelés-oktatás fontossága, általánossága, egységessége, kiterjesztésének szükségessége, állami kézbevétele), a velük való érdemi dialógustól, együttműködéstől elzárkózó hatalom és az értelmiség jelentős (ún. keresztény) része körében gyanússá tette őt. Történt ez annak ellenére, hogy a szocialista elképzeléseket taglaló könyvében egyértelművé tette: néhány alapvető kérdésben nem osztja álláspont-jukat (pl. a vallásellenességüket, a történelmi materializmus melletti kizárólagos elköte-lezettségüket, s a proletariátus osztálytudatának kialakítására és radikális változtatásra törekvésüket).

A felfogásával kapcsolatos gyanút csak erősíthette, hogy a művelődés- és oktatáspolitikai reformjára irányuló elképzelése és a szociáldemokraták törekvése néhány sarkalatos ponton hasonló volt. Imre Sándor a társadalmi, nemzetiségi, vallási okokból táplálkozó nemzeti megosztottság meghaladását a „nemzetté nevelés” révén vélte/remélte hosszabb távon meghaladhatónak, de ehhez alapvető változtatásokat tartott szükségesnek a magyar művelődés és oktatáspolitikában. Egységes, általános, mindazonáltal a társadalmi igényeknek megfelelően differenciált oktatással, neveléssel remélte mérsékelni az akkori magyar államot/társadalmat alapvetően megosztó ellentéteket, amihez egységes köz-nevelést, pedagógusképzést, közművelődést tartott szükségesnek. Önálló köznevelési, közművelődési minisztérium létrehozását szorgalmazta, mely magában foglalta volna az akkoriban még nem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó területeket is, s amelynek irányítása a nemzetnevelés céljának megfelelően tervszerű és koordinált kellett volna legyen. Emellett – elvileg és hosszabb távon – a felekezeti vallás-és erkölcsstani oktatástól mentes állami alapfokú oktatás (s tanítóképzés) megteremtésé-től, egységes köznevelési törvénytől s a pártpolitikától és felekezetektől független, csak a pedagógiai érdekeket képviselő miniszterektől és tisztviselőktől¹³ remélte az egymás problémáit, igényeit még csak megérteni sem képes/hajlandó nemzetrészek között áthi-dalhatatlannak tűnő ellentétek reformok révén való feloldását s az enélkül valószínűnek tűnő társadalmi megrázkódtatások elkerülését. Széles látóköre révén többé-kevésbé kialakult elképzeléssel rendelkezett az általa csak hosszú távon megvalósíthatónak ítélt reformok első, előkészítő lépéseire vonatkozóan (koncepciójáról a jelzett két művén kívül ld. Imre, 1915; S. Heksch, 1969. 9–132.; Ronkoviczné, 1999. 54–111.).

Így, amikor számára teljesen váratlanul, a polgáriskolai tanítóképző igazgatójaként 1918 októberében több irányból is felkérést kapott előbb a VKM középiskolai osztályá-nak vezetésére, majd helyettes államtitkárságra, és Juhász-Nagy Sándor politikai állam-titkár tudomásul vette, hogy neki a forradalmi pártokhoz semmi köze sem volt, s nem is lesz, s hogy csak kizárólag szakmai-pedagógiai szempontok szerint hajlandó tevékeny-kedni, elvállalta a számára felkínált helyettes államtitkári munkát. A szociáldemokrata befolyás növekedésével, Kunfi Zsigmond miniszteri kinevezésével rövidesen illúziónak

bizonyult reménye, hogy a pártoktól független reformelképzeléseit (a polgáriskolai tanítóképző főiskolává minősítésének kivételével) fokozatosan megvalósíthatja. A Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919. március 29-én Imre Sándort hivatalosan is rendelkezési állományba, majd április 14-én korábbi igazgatói állásába helyezték (vissza). Ott a főiskola korábbi szellemének megőrzésére s a polgári iskolák és tanítóképzőjük megszüntetésére irányuló népbiztossági törekvések megghiúsítására törekedett, sikerrel.¹⁴ Mindeközben élénk figyelemmel követte a diktatúra közoktatásügyi lépéseit, s néhány volt tanítványával az annak várható bukása után szükséges művelődéspolitikai lépésekről tanácskozott.

Mindazonáltal teljesen váratlanul érte, hogy 1919. augusztus 7-én mint az egykori VKM rangidős tisztviselőjét József főherceg kiáltványában, megkérdezése nélkül, a VKM ügyvezető miniszterévé nevezték ki, mely tisztségét a második Friedrich-kormány megalakulásáig (1919. 08. 15-ig) töltötte be. Akkori törekvéseit és a kívánatos jövőre vonatkozó elképzeléseit jól tükrözi, amit augusztus 12-én (13-án?) az ügyvezető kormány helyett politikai kormányt sürgető találkozásuk alkalmával József főherceg figyelmébe ajánlott:

„A forradalmakban ez a tárcá – ti. a közoktatási része – legelsőrendű hatalmi tárcává lett. Előre lehetett tudni, hogy Kunfi és a szocialisták kezében miként alakulnak az iskolák. 1919 januárjától kezdve, főként meg a bolsevizmus alatt teljesen politikai eszközzé lett a nevelés és az egész tanítóság. Most arra van szükség, hogy ez a tényező [az iskola] minden politikai jellegétől megtisztuljon, s így a nemzet lelkiületének mai ziláltságát fokozatosan megszüntesse, lecsendesítse és az együttes munkának mai óriási lelki akadályait eloszlassa. Erre azonban nem képes az iskola, ha nem tisztán pedagógiai, hanem politikai vezetés alá kerül, különösen, ha éppen a másik szélsőségbe csapna át... [V]égzetes szerencsétlenség lenne, ha a bolsevizmus után most [katolikus] néppárti szellemű túlzásokba csapna át a művelődéspolitiká.¹⁵ Ebben az irányban csakúgy nem lehet egyesíteni a nemzetet, mint amabban, s rettenetes lenne, ha az ifjúság lelke most egyik végtelből a másikba vetődne.”¹⁶

Így, amikor számára teljesen váratlanul, a polgáriskolai tanítóképző igazgatójaként 1918 októberében több irányból is felkérést kapott előbb a VKM középiskolai osztályának vezetésére, majd helyettes államtitkárságra, és Juhász-Nagy Sándor politikai államtitkár tudomásul vette, hogy neki a forradalmi pártokhoz semmi köze sem volt, s nem is lesz, s hogy csak kizárólag szakmai-pedagógiai szempontok szerint hajlandó tevékenykedni, elvállalta a számára felkínált helyettes államtitkári munkát.

A szociáldemokrata befolyás növekedésével, Kunfi Zsigmond miniszteri kinevezésével rövidesen illúzióknak bizonyult reménye, hogy a pártoktól független reformelképzeléseit (a polgáriskolai tanítóképző főiskolává minősítésének kivételével) fokozatosan megvalósíthatja. A Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919. március 29-én Imre Sándort hivatalosan is rendelkezési állományba, majd április 14-én korábbi igazgatói állásába helyezték (vissza).

Amikor mégis a katolikus néppárti Huszár Károlyt nevezték ki a VKM miniszterévé, Imre Sándor öt augusztus 16-án a minisztériumban várta az átadás érdekében. Huszár Károly telefonon arra kérte, hogy előbb menjen a miniszterelnökség épületébe, mert amíg nem beszéltek egymással, nem akar bemenni a minisztériumba, átvenni hivatalát. A beszélgetés eredményeként lett Imre Sándor adminisztratív államtitkár. Utóbb, a Nemzetgyűlés 1921. augusztus 3-i ülésén Huszár Károly erről így nyilatkozott:

„első dolgom az volt, amikor találkoztam vele, hogy konfrontáljam teljes politikai egyetértésünket és felfogásunkat a magyar nemzeti nevelés kérdésében. Elmondtam neki a magam programját s a következőket közöltem vele: Kérem, ismerem az ön pedagógiai munkáit, tudom az ön állásfoglalását. Ugyanis előzetesen beszéltünk az akkori politikai nagy átalakulásról, amelyről úgy nyilatkoztam nekem, hogy teljesen egynek érzi magát ezzel az egész keresztény irányzattal, mely akkor, azokban a tüzes augusztusi napokban győzött. Azt kérdeztem tőle, hogy ezekben a nevelési kérdésekben egyetértünk-e, igen vagy nem. [...] Mikor tisztáztuk ezeket a kérdéseket, láttam, hogy tudok vele együtt dolgozni. Mi annak idején, amikor keresztény politikát akartunk csinálni ebben az országban, összesen tizenhárman voltunk ebben a teremben, és amikor mindig több és több embert akartunk magunk részére áthódítani a liberális intelligenciából, nem hozhattuk őket a bölcsőből, hanem a másik táborból kellett őket hoznunk.”¹⁷

Együttműködésük jól indult. Huszár Károly életbe léptette Imre Sándornak a minisztérium ügybeosztására vonatkozó tervezetét, s kezdetben meglehetősen szabad kezet adott neki tervei, így az általa szükségesnek ítélt reformok előkészítésére hivatott művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztályok létrehozásában. Kiadta a VKM körendeletét „a nemzetnevelés szempontjának az elemi népiskolában való érvényesítéséről”,¹⁸ s – némi húzódozás után – „a közgazdasági és társadalmi ismeretek tanítása tárgyában, a polgári iskolák, középiskolák, óvó- és tanítóképzők számára”.¹⁹

Am már 1919. október 2-ától előbb a *8 órai Újság*, majd az *Új Lap* s a *Népakarat* sűrűn visszatérő támadásokat intéztek Imre Sándor ellen, a forradalmak alatti magatartását befekettítve. Erre Imre Sándor a minisztériótól vizsgálatot kért maga ellen. Az 1919. október 7-i, a Huszár Károly miniszter elnöklésével Finácz Ernő egyetemi tanár, Justh Ferenc helyettes államtitkár, Raffay Sándor evangélikus püspök és Samassa Adolf nyugalmazott belügyminiszter tagokkal felálló bizottság többórás tárgyalás nyomán „nyilatkozatot” fogadott el. „Imre Sándor magatartása és működése a jelzett időben mind pedagógiai, mind politikai, mind köztisztviselői szempontból kifogástalan volt...”²⁰ 1921. augusztus 3-án a Nemzetgyűlésben Huszár Károly ehhez hozzátette:

„Én átvizsgáltam Imre Sándornak az egész Károlyi-korszak alatt tanúsított viselkedését és az egymásután számszerűleg lefektetett aktákból láttam, hogy Imre Sándor, mint Kunfi Zsigmond alatt szolgálatot teljesítő tisztviselő, Kunfi intézkedéseivel szemben az ő kontra véleményét nevével és dátummal ellátva mindig odaírta. [...] Mikor láttam, hogy neki már akkor is megvolt a bátorsága, hogy egy hozzá, az ő régi elméletei alapján tulajdonképpen közelebbálló politikai irányzat idején is, amikor nagy nemzeti hazafias kérdésekről volt a nevelésügyben szó, Kunfival szemben is ki merete mondani a maga véleményét, és ezt az aktákban mint saját külön hivatalos véleményét meg is rögzítette, akkor úgy éreztem, hogy nagyobb bátorság kellett ahhoz, hogy Kunfi minisztériumában valaki ezt meg merje csinálni, mint kell ahhoz, ha valaki egy sajátmaga által összehívott kis korcsmai összejövetelen valaki ellen, aki ott nincs jelen, egy politikai beszédet mond.”²¹

Így azután ha – a saját pártjából jövő kritikák hatására – egyre bizalmatlanabban is, de miniszterelnökké válásáig változatlan hatáskörrel helyén hagyta Imre Sándort.

Helyzete 1919. 11. 24. – 1920. 12. 16. között, Haller István minisztersége alatt, lényegesen változott. A szüntelen sajtótámadások s a kettejük közötti – különösen a forradalmak utáni fegyelmi tárgyalások során felszínre került – nézetkülönbségek hatására a miniszter 1540/1920. eln. számú rendeletével (a VKM új ügybeosztásáról) lényegében megszüntette a művelődéspolitikai és pedagógiai ügyosztályokat, s Imre Sándor felügyeleti jogát is mindössze két ügyosztályra korlátozta. 1921. augusztus 3-án a Nemzetgyűlésben erről így nyilatkozott:

„az én otlétem alatt, különösen addig, amíg azok a pörök, amelyek az én miniszterségem alatt keletkeztek, le nem folytak, az ő hatásköre olyan volt, hogy politikai befolyást nem gyakorolhatott, s általában véve olyan irányú működést, mint amilyet kifogásoltak azok a cikkek, amelyek miatt a sajtópör is megindult, abban az időben ki nem fejthetett. Ti. ezzel kívántam magamat és a minisztériumot is biztosítani minden esetleges tévedés és visszaélés ellen, addig is, amíg a bíróság ki nem mondja ebben az ügyben a döntő szót.”²²

Az Imre Sándor kezdeményezésére, miniszteri engedéllyel folyt rágalalmazási sajtóperről az államtitkárt támadó lapok naponta részletesen beszámoltak. A Budapesti Büntető Törvényszék 1920. november 8–30. között lefolytatott tárgyalásai nyomán november 30-án hozta meg B. V. 558/1920. számú ítéletét, melyet a Budapesti Ítéltábla 16. B. 2406/1921/57. számú ítélete követett 1921. június 1-jén. A Magyar Királyi Kúria az 1921. október 26-án tartott nyilvános ülését követő végzésében utasította el az alsóbb bíróságok által elmarasztalt rágalmazó vádlottak semmisségi kérelmét. A B. I. 3394/1921. 61. számú végzéssel a Királyi Kúria megállapította, hogy Imre Sándor nemcsak, hogy ártatlan a vele szemben felhozott vádakkal kapcsolatban, hanem éppen ellenkezőleg, a nehéz időkből az akkori politikai irányzattal nem törődött, „védte, ami menthető volt”.²³

Mindazonáltal Haller István, s kezdetben 1920.12. 16-tól utódja, Vass József miniszter is bizalmatlan volt vele szemben. Ennek egyik oka a forradalmak hagyatékához való viszonyban, illetve az abban részt vettekkel kapcsolatos fegyelmi ügyek kezelésével kapcsolatos lényeges véleménykülönbségükben keresendő. Imre Sándor erre – már kényszer szabadsága alatt, 1922 novemberében – így emlékezett:

„komolyan akartam vétetni a miniszteri rendeleteket, s a tanároknak csak a kommunizmussal való viszonyát vizsgáltam. Sem azt, hogy zsidó, sem azt, hogy szabadkőműves, radikális vagy régi szocialista nem tartottam senkire nézve elegendőnek az elítélésre. Az ún. első forradalom idején szerzett tapasztalataim alapján mindig igyekeztem élesen elkülöníteni a kommunistákat a szokott névvel 'progresszívnek' mondható tanároktól. S nagy bajnak, ma még beláthatatlan szerencsétlenségnek tartom, hogy ebben magamra maradtam. *Sem közéletünkben, sem belső és külső politikánkban, sem köznevelésünkben nem tartom érinthetetlenül jónak mindazt, ami 1918. okt. 31. vagy 1914 augusztusa előtt volt. Nem tartom bűnnek a bírálást és megbecsülöm a javítani törekvőket. Sok bajunk forrását látom abban, hogy idejében nem hallgattunk a figyelmeztető hangokra, akár tetszett az illetők orra, vagy modora, akár nem. Másfelől pedig a legrosszabb politikának tartom, hogy másként gondolkodókat ellenségnek tekintsünk, vagy éppen hirdessünk, és ilyenekül meg is bélyegezzünk, s ezzel sokakat, akarattuk ellenére magunktól végképp elriasszunk. Ezt a politikát követtük régóta, látom, hogy ennek mi lett a következése. E nélkül nem lett volna akkora serege tanult, sőt tudós emberekből a tanácsállamnak.*

*Ezért ennek folytatásában nem akartam részes lenni, sőt szerettem volna legalább a magam területén ezt az öngyilkos politikát megváltoztatni.*²⁴

Álláspontjával magára maradt, s lényegében az oktatás- és művelődéspolitikai reformjára vonatkozó elképzelésével is. Bár Vass József miniszter 1921. július 25-én az 1887/1921. eln. számú rendeletével visszaállította a művelődéspolitikai ügyosztályt s kilátásba helyezte a pedagógiai ügyosztály újjászervezését is (ebből semmi sem lett), de Imre Sándor hatáskörét nem bővítette. Esetenként ugyan bevonta őt más jellegű ügyek intézésébe is, de – ahogy a Nemzetgyűlés 1921. augusztus 3-i ülésén kifejtette – személyesen ellenőrizte minden fontosabb intézkedését:

„abban a munkakörben, amelyben az ő befolyása érvényesülhetne, csak rajtam keresztül tudna érvényesülni, mert én vagyok az a nem egészen puha kő, amelyen keresztül lehet csak valaminek érvényesülnie ott abban a minisztériumban. [...] Azok az ügyosztályok, amelyek Imre Sándor revíziója alá tartoznak, főnökeik útján közvetlenül nekem referálnak, vagyis úgy van a helyzet, hogy amit Imre Sándornak elreferáltak, ugyanazt nekem is elreferálják. [...] Következésképpen semmiféle intézkedés ki nem mehet a minisztériumból az Imre Sándor revíziója alá tartozó ügyosztályok ügyeiben, amelyről én nem tudok. [...] Ha veszedelemről van szó, azt én teljesen elhárítottam tartom, és amíg méltóztatnak bennem és az én keresztény felfogásomban megbízni, addig Imre Sándor felfogásától ne méltóztassék félni egyetlenegy ügyben sem.”²⁵

Kifejtette továbbá, hogy Imre Sándort úgy ismeri, „mint egyikét a legképzettebb és legvilágosabb fejű pedagógusoknak és legszorgalmasabb munkatársainak”, ám amennyiben a Királyi Kúria az alsóbb fokú bíróságoktól eltérve elmarasztalná Imre Sándort, úgy megválna tőle. Ellenben ha igazolják őt, nem hajlandó újabb vizsgálatot indítani ellene.²⁶ A kúriai ítélet után idővel Vass József bizalma is növekedett Imre Sándor iránt, olyannyira, hogy a későbbiekben, amikor már munkaügyi és népjóléti miniszter volt, fogadta és tájékoztatta az immár kényszerszabadságot Imrét a vele kapcsolatos hírekről.²⁷

A számára államtitkárként az utolsó miniszterváltással kapcsolatos emlékeit Imre Sándor – 1924. augusztus 8-án – így summázta:

„Gr. Klebelsberg Kuno 1922. június 9-én foglalta el a VKM miniszteri széket. [...] Többeknek mondtam, hogy igen csodálnám, ha tartósan meghagyna az új miniszter az állásomban. Bizonyosra vettem, hogy sokak által remélt 'szoros együttműködésünk'ből semmi sem lesz. [...] [Amikor felkereste Klebelsbergét, a gróf] válasza az volt, hogy az együttműködésnek örül, mert engem már tanár koromban igen becsült, s számít arra, hogy 'nagy szaktudásommal' segítségére leszek. [...] 'Téged természetesen az egész változás nem érint, te adminisztratív államtitkár vagy, az a politikai változások között is marad a helyén.' Kissé meglepett ez a megjegyzés, csak azt feleltem: 'Én is így fogom fel'. [...] Beköszöntése alkalmával hosszabban üdvözöltem. Beszédemnek három fő pontja volt: 1./ ismeri a minisztériumot, mert adminisztratív államtitkára volt, tehát tudja, kit mire lehet használni. 2./ Eddigi működéséből tudjuk, hogy a művelődéspolitikai mindkét feladatának, ti. a műveltség terjesztésének és fejlesztésének céltudatos irányítását remélhetjük tőle. 3./ Kérjük, folytassa és fejezze be közvetlen elődjének azt a munkáját, amellyel a minisztériumnak határozott szervezetet akart adni, s a művelődés központi igazgatását a pártpolitikai befolyásoktól mentesíteni akarta.”²⁸

Ám Klebelsberg grófnak a köszöntésre adott válasza lehangolta Imre Sándort:

„Alig akartam hinni a fülemnek hallva, hogy a miniszter a tudománypolitikát majdnem egyedüli feladatként hangsúlyozta, a klasszikus gimnázium kiépítését mondta sürgősnek, mert ’finom fejeket csak ott lehet művelni’, s kifejezetten soknak mondta azt, ’ami ebben az országban az ismeretterjesztés terén történt!’ Az egész beszéd arról győzött meg, hogy nem egy úton járunk, s megint csak részletmunka lesz, egyöntetű, egy alpból részletes munkatervvel induló művelődéspolitikát most is hiába reméltem! Ilyen csalódásra hivatalos pályámról nem is emlékszem másokra!”²⁹

1922. szeptember 16-i beszélgetésük során Klebelsberg Kuno gr. – indirekt módon, de egyértelműen – jelezte Imre Sándornak, hogy bár a VKM-be érkezésekor még úgy vélte, hogy az egész középfokú oktatás felügyeletét neki adhatja, s ezzel bővítheti tevékenysége körét, de most már úgy látja, hogy még eddigi hatáskörét sem biztosíthatja a számára. Ezért a közgazdasági karra kívánja egyetemi tanárként kihelyezni. A beszélgetés során a forradalom alatt történt kinevezésére, baloldaliságára, kívülről jött voltára, s arra hivatkozott, hogy katolikus körök nyomást gyakorolnak rá, hiszen őt magát is túlzott liberalizmussal vádolják.³⁰ Imre Sándor reflexiója erről az alábbiakban közölt levélből s jegyzeteiből kiolvasható, ahogy az ezt követő szabadságolásoknak, majd a szolgálatból való elbocsátásának története, s ezekről alkotott véleménye is. A redundancia elkerülése érdekében bevezetők zárásaként már csak néhány, a levélből ki nem olvasható mozzanatra szeretnénk felhívni olvasóink figyelmét.

Klebelsberg Kuno gr. és Imre Sándor közös meggyőződése volt, hogy a nagy világnézeti harc a szocialista és a vallásos világnézet között fog eldőlni. Imre Sándor ezzel kapcsolatban az általa nemzetevelés érdekében fokozatosan kiterjesztendőnek vélt állami oktatás mérséklő szerepét tartotta kívánatosnak, egyrészt azzal, hogy a szociális témákat beviszi az iskolába, s ezáltal a lakosságot mintegy felkészíti a szocialisták által szorgalmazott témák nem szocialista értelmezésére, másrészt azzal, hogy az iskolai oktatásban csökkenti a felekezetieskedést s a gyermekek vallás szerinti elkülönítését (a vallással kapcsolatos témáknál is, ezt a történelem, irodalom stb. tárgyakra bízva).³¹ A katolikus nagygyűlések gyakori szónokaként fellépő minisztere ellenben úgy vélte, hogy az egyházak, egyházi iskolák, a vallásoktatás a világi iskolákban is erősítendő, hiszen az állam önmagában nem képes a világnézeti harc sikeres megvívására. Ennek érdekében az államsegélyek fokozását, sőt állami iskolák egyházi kézbe adását is lehetségesnek, időnként szükségesnek tartotta és az „oktobristákat” is a rivális táborba sorolta (Klebelsberg, 1927. 635–636.).

Lényegesen eltért felfogásuk a minisztérium felépítésére, az adminisztratív államtitkár szerepére vonatkozóan, s a szükséges intézkedések fontossági sorrendjének megállapításában is. Imre Sándor úgy vélte, hogy a köznevelés egységes központi irányításához s jövőjének tervezéséhez szükséges, hogy legyen a VKM-ben két ügyosztály (a művelődéspolitikai és a pedagógiai), s egy adminisztratív államtitkár, melyek nem egy-egy elszigetelt iskolatípus problémáival foglalkoznak csak, hanem az általános nevelési, művelődéspolitikai kérdésekkel. Klebelsberg Kuno gr. ezt szükségtelennek és az adott személyi állománnyal kivihetetlennek tartotta, s gyakorlati politikusként – bár idővel ő is az ellenkezőjét hangoztatta³² – az adott időpontban és konstellációban – megvalósíthatatlannak vélhette a napi és pártpolitikától független minisztérium, s a pusztán „pedagógiai tárgyúság” követelményeinek megfelelő miniszter, illetve minisztériumi tisztviselők eszméjét.³³ A két, egymást tisztelő, saját nézetei mellett kitartó tárgyaló fél³⁴ álláspontja összeegyeztethetetlennek bizonyult. Ebben a helyzetben Klebelsberg gróf az akadémiai karrier és az intellektuális társadalmi presztízs szempontjából előrelépést

jelentő egyetemi tanári kinevezést ajánlott Imre Sándornak, aki azt, az előzmények és a levelében foglalt megfontolásai miatt, nem fogadhatta el. A miniszter nem kívánt vele együtt dolgozni, ezért több ismételt kísérlet és 20 hónapos várakozás után egyoldalú lépésre szánta el magát, ezzel – vélhetően szándékától függetlenül – erkölcsileg, emberileg súlyos csapást mért Imre Sándorra, anélkül, hogy ezzel szakmai, egzisztenciális ellehetetlenítésére törekedett volna. Ebben a helyzetben született az alábbi, 1924. május 22-i levél gr. Bethlen István miniszterelnökhöz, melyet Ravasz László református püspök juttatott el hozzá.³⁵

„Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!³⁶

Kegyelmes Uram!

A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr folyó hó 18-án³⁷ kelt 2732/1924. eln. számmal még aznap arról értesített, hogy az 1924. évi IV. tc. 2. §-a a/1. mellékletének A/II.2. pontjában elrendelt létszámapasztás során³⁸ engem a tényleges szolgálat köréből elbocsát folyó év július 1-től kezdődő 6 hónapra továbbra is szabadsággal, 1925. január 1-jei hatállyal pedig szabályszerű elbánás alá von.

E rendelkezés miatt kénytelen vagyok ügyemre Nagyméltóságod figyelmét kérni, ámbar eddig az engem ért súlyos méltatlanságok ellenére is őrizkedtem attól, hogy magam bajával töltessem az országos feladatokra való időt. Most sem panaszkodom, de kötelességem, hogy a kormánynak minden kormányzati cselekedeteiért, főként pedig a kormányzat szelleméért felelős elnöke előtt sorsom eldőlésének előzményeit és körülményeit feltárjam. *Itt nem egyszerűen egy létszámapasztási műveletről van szó, hanem az évek óta tartó embervadászatnak hatalmi szóval való végleges igazolásáról, az igazságért folytatott küzdelemnek törvényszéki és ítélőtáblai ítélettel, kúriai végzéssel ellentétes eldöntéséről.* Ez az ügy csak látszik személyes ügyemnek, a valóságban közügy, ezért nem hallgathatok.

I. Elbocsátásom okai bizonyára ugyanazok, amiket a Miniszter úr Ő Nagyméltósága 1922. szeptember 16-án szabadságra küldésem előtt velem előszóval közölt: azért nem tart állásomban meghagyhatónak, mert a forradalomban lettem helyettes államtitkárrá, baloldali gondolkozású vagyok, katolikus részről nem tűnök s nem a minisztériumban nőttem fel, hanem kívülről mentem be.³⁹

Elbocsátásom okai bizonyára ugyanazok, amiket a Miniszter úr Ő Nagyméltósága 1922. szeptember 16-án szabadságra küldésem előtt velem előszóval közölt: azért nem tart állásomban meghagyhatónak, mert a forradalomban lettem helyettes államtitkárrá, baloldali gondolkozású vagyok, katolikus részről nem tűnök s nem a minisztériumban nőttem fel, hanem kívülről mentem be. Mindez tisztán azoknak a kifogásoknak az ismétlése, amik magvául szolgáltak 1919 augusztusában a keresztény és nemzeti irányzat köpenye alatt megindított személyes támadásoknak, szabadságolásom és most elbocsátásom tehát ezek diadalát jelenti, a küzdelemnek az én erkölcsi és anyagi káromra való eldöntését. E befejezést csak az értékelheti kellően, aki tudja, hogy ellenem a hajsza még 1918 novemberében indult meg.

Mindez tisztán azoknak a kifogásoknak az ismétlése, amik magvával szolgáltak 1919 augusztusában a keresztény és nemzeti irányzat köpenye alatt megindított személyes támadásoknak, szabadságoláson és most elbocsátáson tehát ezek diadalát jelenti, a küzdelemnek az én erkölcsi és anyagi káromra való eldöntését. E befejezést csak az értékelheti kellően, aki tudja, hogy ellenem a hajsza még 1918 novemberében indult meg. Amikor a forradalomban a helyettes államtitkárságot elvállaltam, mint ízig-vérig konzervatívot, háborús uszítót,⁴⁰ reakciót akartak eltenni a forradalmi átalakulás útjából. Majd mikor a bolsevisták visszaküldtek azelőtti főiskolai igazgatói székembe, ott, mint az új rend ellensége, vak nacionalista, ellenforradalmi bujtogató ellen tettek a népbiztonságra feljelentéseket. 1919 őszétől kezdve pedig éppen ellenkezően forradalmi, nemzetközi, kommunista és más efféle elnevezésekkel rontották hitelemet s látható és bujkáló támadók alattomos szóbeli híresztelés, felsőbbségemhez küldözött szóbeli és írásbeli feljelentések, hírlapi cikksorozatok, nemzetgyűlési interpelláció útján jellemembe is vágó rágalmakat szórtak rám, azzal a céllal, hogy állásomból kiüldözzenek. Ez utóbbi támadások miatt hivatalomban súlyos sérelem ért: 1920. április 9-én Haller miniszter vezető államtitkári hatásköröm legnagyobb részét elvette tőlem. Ezen érthető célzatú megszegyenítés után nehéz lélekkel dolgoztam. De el nem távozhattam: önkéntes félreállással nem adhattam példát arra, hogy hazug vádakkal, mérgezett fegyvereket használó külső ostrommal az adminisztratív államtitkárt el lehet üldözni az állásából. Azért sem mehettem el, mert a hírlapi támadások miatt indított sajtópöröm már akkor, éppen Haller miniszter felhatalmazására, folyamatban volt. Meg kellett várnom az eredményét. S mikor a pörben a bíróság mindhárom fokon teljesen nekem adott igazat, akkor meg várnom kellett, hogy hivatalomban elégtételt kapjak, elítélt támadóim ugyanis közkegyelemben részesültek. Elégtétel helyett kaptam most az elbocsátást, miután immár húsz hónapot kéretlen szabadságon töltöttem.⁴¹

A velem való elbánásnak igazságos mértéke csupán a működésem lehet. A [Klebelsberg Kuno] Ő Nagyméltósága nem ezt nézi, hanem egyedül azt, hogy a forradalomban vállaltam vezető munkakört. Ez igaz. Akkor is tudtam, hogy ezzel kárt teszek magamnak, de sohasem a magam haszna, mindenkor a kötelesség vezetett, s a keserves következmények ellenére ma is meggyőződésem, hogy a nemzet sorsáért való felelősségérzésem nem lehetne zavartalan, ha minden érdekem és óhajtasom elnémitásával, az akkori irtózatot terhet magamra nem veszem. Senki sem foszthat meg attól a bizonyosságtól, hogy önfeláldozással a nemzetnek és sok becsületes embernek jó szolgálatot tettem.⁴² Erről tanúskodik egész akkori tevékenységem. Erről a Miniszter úr Ő Nagyméltóságának nem lehet közvetlen tudomása, de 1919. október 7-én Huszár [Károly] miniszter elnöklésével Fináczy [Ernő] egyetemi tanár, Justh [Ferenc] helyettes államtitkár, Raffay [Sándor] evangélikus püspök és Samassa [Adolf] nyugalmazott belügyminiszter megállapította, hogy 1918. november-1919. október közötti működésem és személyes magatartásom teljesen kifogástalan volt. A sajtópörben a törvényszék nemcsak azt mondta ki, hogy támadóim rágalmazó állításaikból semmit sem tudtak bizonyítani, hanem azt is, hogy a legtöbb esetben bizonyítást nyert a tényállások ellenkezője. A Királyi Kúria is azt hangsúlyozta, hogy az alsó bírósági ténymegállapításokban nemcsak a valóság bizonyításának teljes negatívuma foglaltatik, hanem a Királyi Kúria az egész bizonyított anyag összegzése után végeredményben annak megismerésére jutott, hogy Imre Sándor sértett... az akkor ránk szakadt nemzet- és erkölcsröntő rendszerrel nem azonosította magát..., hanem az akkori politikai irányzattal egyáltalán nem törődve kizáróan hivatásának, a nevelésügynek szentelte minden idejét és erejét, mely

hivatása mellett a legnehezebb viszonyok közt törhetetlenül kitartva igyekezett megmenteni, ami még menthető volt'. Megállapította a Kúria azt is, hogy legfőbb látható rágalmazóm, Dr. Kiss Menyhért képviselő, kereskedelmi iskolai tanár 'közhivatalnok léteire föllebbvalóját éspedig jobb tudomása ellenére hurcolta meg súlyosan'.⁴³ A sajtópör világitotta meg azt is, hogy nem volt baloldali a gondolkodásom és semmi ok sem volt arra, hogy a katolikusok ne tőrjenek. A pörben tanúk vallották, hogy szerzetesrendek megbízottai és katolikus püspökök távoztak hivatalomból a forradalom alatt teljes megnyugvással. Ennek tudatában bizonyos vagyok abban, hogy én akkor a katolikusok számára is biztosíték voltam. Tudom, hogy 1919 ősze óta a támadások ellenem a harcok katolikusok táborából eredtek: a szélső katolikus Új Lapban Dr. Hindy Zoltán, a Katolikus Népszövetség igazgatója irányította. Ez a múlton nem változtat. S ha most mégis ennek van sorsomra döntő hatása, az a kérdés merül fel bennem, hogy ***a Kúria végzése ellen nem lévén fellebbezés, hová menjen a megrágalmazott tisztviselő, ha ugyanazzal a váddal bocsátják el állásából, amelyet a bíróság rágalmazásnak mondott?!***

Erős érv ellenem, hogy kívülről mentem be a minisztériumba. Ez igaz, de nem az adminisztratív államtitkárságon kezdtem. Ebbe az állásba nem közvetlenül kívülről léptem, hanem a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székéből, ezt előzetes tudomásom nélkül 1919. augusztus 7-én nyert megbízással, augusztus 8-án letett miniszteri eskü alapján töltöttem be nyolc napig, s augusztus 16-án a megalakult politikai kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Huszár Károly nyomatékos kérésére vállaltam el az adminisztratív államtitkárságot. Kinevezésem utal megelőző miniszterségemre és helyettes államtitkárságomra. De ha mint adminisztratív államtitkár mégis kívülről jöttem tekintetem, az addigi hat adminisztratív államtitkár között én a harmadik kívülről jött voltam. Őt elődöm közül kettő ment be kívülről, elsőnek [Klebsberg Kuno] Miniszter úr Ő Nagyméltósága, s közvetlenül utána Nagy János, mindketten a közigazgatási bíróságtól. A minisztériumi szolgálatban egyébként nem voltam újonc: 1916 augusztusában a jelenlegi miniszter úr adminisztratív államtitkársága alatt, az ő nevében történt megkérdezésem után, az ő közvetlen vezetése alatt volt pedagógiai ügyosztályba nevezett ki Jankovich [Béla] miniszter külső előadónak,⁴⁴ s e minőségemben való tevékenységem csak helyettes államtitkársággal szűnt meg. Államtitkári működésem alatt az értékes tisztviselők közül senkivel sem volt semmi ellentétem. Nem mondta egyik miniszterem sem, hogy nem értek a minisztérium munkájához, sőt ezt segítségével igyekeztek újjászervezni, és csődöt mondott az a szervezet, amelyet egyikük (Haller) ellenemre, az én félreállításom céljából alkotott.⁴⁵

Ezekkel ellenkezőre közvetlen tapasztalata [Klebsberg Kuno] Ő Nagyméltóságának nincsen. Politikai kérdésekről soha nem beszélt velem, tehát gondolkodásomat nem ismerheti, alatta végzett kevés munkám ellen soha sem tett kifogást katolikus szempontból (másként sem). Állásfoglalása tehát csak a híresztelések lecsapódása. Államtitkári hivatottságomról a Miniszter úrnak rendkívül kevés észlelete lehet, s fogyatkozásaimról nem volt szerencsém egyszer sem a véleményét hallani vagy tapasztalni. Ellenben az 1922 augusztusában készített emlékiratomból meggyőződhetett arról, hogy van áttekintésem a minisztérium feladatain és véleményem a szükséges teendőkről.⁴⁶

Elbocsátásom magyarázata nem ezekben, hanem abban van, hogy a Miniszter úrnak politikai kényelemből kívánatos volt tőlem megszabadulnia, jóllehet hivatalba lépése napján kérdésem nélkül mondta, hogy az adminisztratív államtitkár politikai változások közben is helyén marad, engem tehát a miniszterváltás

nem érint.⁴⁷ Ha döntés előtt ügyembe beletekint, azt látta volna, hogy mindenik szélsőség előtt gyűlöletes voltam, mert sohasem vettem egynek a közérdeket a törtétek érdekével. Forradalom és keresztény kurzus idején egyaránt igyekeztem az igazság pártatlan keresésének, ügyek és személyek megítélésében a tárgyias-ságra való törekvésnek, minden részleges érdekekkel szemben a nemzet és a nevelés egyetemes szempontjainak érvényt szerezni, s a bolsevizmus alatt a magam régi intézetét, az első forradalom alatt és a bolsevizmus után pedig a minisztériumot vagy legalább a magam állását a pártpolitikai ingoványból kimenteni. Különböző pártállású főnökeim mindig elismerték, hogy intézkedéseimben és javaslataimban teljes pártatlanságra törekedtem.⁴⁸

A Miniszter úr sem tette, hogy ezekről meggyőződve a nála próbálkozó aknamunkától megvédjen, sem azt, hogy a kúriai végzés ellenére is a forradalomban bűnösnek, veszedelmesen baloldalinak, felekezetieskedőnek, feladatombra, mint kívülről jövőt képtelennek talált, ellenem fegyelmi vizsgálatot indítson. 1922. szeptember 14-én üzenet útján választást engedett aközött, hogy addigi hatáskörömet tovább szűkítve mindössze egy ügyosztály felülvizsgálatára szorít, vagy pedig teljes dísszel kinevez egy számomra létesítendő egyetemi tanszékre a közgazdasági karon. Mivel a folyton megújuló küzdelemben erőm már-már felörlődött, s Ó Nagyméltósága személyi szívesseggként kérte tőlem a minisztériumból való távozásomat: az első pillanatban hajlandó voltam távozni abban az esetben, ha az erkölcsi és anyagi hátrányom nélkül történhetik.⁴⁹ A felajánlott egyetemi tanárságot nem fogadtam el, mert tanszékek illetően betöltése az egyetem tudományos önkormányzatával ellenkezik, s az ilyen felülről való elhelyezést magára valamit is adó ember a tudományos foglalkozással összeférhetőnek nem tarthatja. Az erre következő [1922. szeptember 16-i] személyes tárgyalás meggyőzött arról, hogy nem szabad eltérnem régi álláspontomról: senkinek sem, de kívánt egy közigazgatási ág első tisztviselőjének nem szabad az általa képviselt elvet cserbenhagynia.⁵⁰ Ezért *az állam anyagi és a nemzet erkölcsi érdekeit tartva szem előtt, a kérdést csak így látom felállíthatónak: **vagy hibás vagyok, és akkor nem érdemlem a mindennél szebb állást, az egyetemi tanárságot sem, vagy nem vagyok hibás, és akkor nem vállalom önként az eltávolítás bélyegét, sem azt, hogy állások tömeges megszüntetése idején számomra pusztán eltávolításom céljából új állás szerveztessék.***

Így következett be szabadságolásom 1922. szeptember 18-án, lealázó külsőségek között, három hónapra, majd december 12-én további intézkedésig. Ez alkalommal levélben értesített a Miniszter úr arról, hogy számomra a közgazdasági karon tanszéket szervezett és gondoskodni fog meghívásomról, mintha szeptember 14-én levélben és 16-án személyesen nem is mondtam volna, hogy a rólam való gondoskodásnak ez a módja számomra elfogadhatatlan. Ezt ekkor ismét részletesen megírtam.⁵¹ Mikor a közgazdasági kar akkori dékánja, gróf Teleki Pál 1923. június 2-án ezt a tanszéket nekem szintén felajánlotta, álláspontomat előtte is kifejtettem és teljes megértésre találtam. Mégis 1923. november 11-én Miniszter úr Bárány Gerő miniszteri tanácsos útján felajánlotta támogatását ugyane tanszék elnyerésére, újból sokszor megcáfolt politikai szerepemet adva eltávolításom okául. Minthogy azonban szabadságra küldésem óta a körülmények nem változtak, elhatározásom sem változhatott.

Bármily örömmel hagytam volna is ott soha nem kívánt, sokaktól irigyelt állásomat, bármily nehéz volt a hivatali mellékjövedelmek nélkül pusztán a fizetésből tartanom el népes családomat, mint tisztviselő nem állhattam félre, alaptalan politikai vádaskodások miatt. *Nem ismerhettem el, hogy az adminisztratív államtitkár személyének megválasztásában részt szabad engedni a felekezeti szempontnak. Mint aki a hosszú ideje sürgetett szakszerűség képviselőjeként lettem előbb helyettes,*

majd adminisztratív államtitkárrá, önkéntes távozással nem adhattam tápot annak a vélelemnek, hogy a szakszerűség nem való a minisztériumba, sem annak a törekvésnek, hogy ezután ez az állás is egyszerűen kebelbeli előlépés útján töltesse be.⁵² Főképpen pedig, ha más nem ügyelt, nekem volt kötelességem ügyelnem, hogy általam ne essék sérelem az 1912:65. tc. 41. § 4. bekezdésén, amely az adminisztratív államtitkárt, mint nem politikai és nem bizalmi állás betöltőjét védi politikai hullámoktól és a miniszteri önkénytől, amikor 'azokat az államtitkárokat, akik nem voltak ebben a minőségükben országgyűlési képviselők', határozottan kiveszi azok sorából, akiket e törvényhely szerint hivatalból is nyugalomba lehet helyezni.⁵³

Ezek elbocsátásomnak az előzményei.

II. Az elbocsátás körülményei az alapul vett törvényhelynek sem betűjével, sem szellemével nem egyeznek meg. Az 1924. IV. tc. a/mell. A/II. pontjának első bekezdése ugyanis a létszámapadást elsősorban az üres és ezután megürülő állások betöltésének mellőzésével akarja biztosítani, ha így nem volna teljes mérvben lehetséges, akkor következik a szolgálatban lévők elbocsátása, de azzal a kikötéssel, hogy ebben 'kizárólag a közszolgálat érdekei tartandók szem előtt'. A 2. bekezdés pedig az elbocsátás első határnapjául 1924. június 30-át tűzte ki.

A folyó hó 20-i lapok híradása szerint akkor még nem volt megállapodás a létszámapasztás módjára nézve s nekem akkor már négy napja kezembem volt az elbocsátás. Föl kell tennem, hogy meg van állapítva: hány állásnak kell az egyes szolgálati ágakban az ún. szanalási idő végéig üresen maradnia, hánynak megürülése várható természetes úton, hányat kell tehát az egész idő alatt elbocsátás útján üresíteni meg, mindeme szempontokból hány állás jut az első félévre, s mennyi esik ebben a félévben a VKM fogalmazói karára. Bárkinek az elbocsátása is csupán e számítások alapján jogosult. E nélkül egészen érthetetlen volna, miként állapított meg, hogy a VKM-ben elbocsátás útján kell-e létszámot apasztani, s ezt éppen rajtam kell kezdeni, mégpedig hat héttel a törvényes idő előtt.⁵⁴ Hogy ez valami külön határozattal történt volna, teljesen hihetetlen, mert az a törvény betűivel homlokegyenest ellenkezik.

Az meg a törvény szellemével van kiáltó ellentétben, hogy elbocsátásom kelte (május 16.) előtt két nappal (május 14.) a VKM egyik, általam mindenkor nagy tisztelettel övezett helyettes államtitkára valóságos államtitkárrá neveztetett ki.⁵⁵ Őt Miniszter úr adminisztratív államtitkárként iktatta be, tehát az én helyemre, amely azonban utódom kinevezése napján nem volt üres. Bármilyen legyen is a kapcsolatot a kinevezés és az én elbocsátásom között, bizonyos, hogy az én ilyen *elbocsátásommal a törvény egyedüli célzatával ellentétben az állam anyagi terhei nem apadtak, hanem növekedtek*. Eddig ugyanis a VKM-ben rendes államtitkári fizetést egy politikai és egy adminisztratív államtitkár, tehát két ember húzott, e percben már három. Ha a teljes szolgálati időt jóval túlhaladott nagyrédemű utódom hihetően igen hamar önként nyugalomba lép és az állást Ő Nagyméltósága a szolgálat érdekében természetesen betölti, akkor négyen élvezzük majd a teljes államtitkári javadalmat részint fizetés, részint nyugdíj alakjában mindaddig, amíg rám a szabályszerű elbánás napja el nem következik. Ekkor aztán az állampénztár megnyeri az én fizetésem és nyugdíjam különbözetét, de azt felemészti, sőt túlhaladja két utódom régi és új fizetésének tetemes különbözete. Ez nem teherapasztás, még ha talán az egész fogalmazói létszám valamelyik ügyis üres alsóbb helye nem töltetik is be ennek fejében.⁵⁶

Így nem látható a közérdek sem, amely különösen a feltárt előzmények után elbocsátásomat követelte. Az államnak anyagi nyeresége nincs, az új államtitkár

kinevezését az adminisztratív államtitkári feladatok ellátása nem kívánta, mert azokat 1922 szeptembere óta egy másik helyettes államtitkár végzi.⁵⁷ Ügyem ilyen elintézése a közérdek parancsának nem tekinthető.

Nem ismervén a szóban lévő törvényhelyre vonatkozó végrehajtási utasítást, nem tudhatom, miért maradt el az elbocsátó rendeletből a Nagyméltóságú Minisztertanács határozatára, vagy a Kormányzó Úr Ő Főméltóságának magas elhatározására való hivatkozás. Az államfői kinevezés alá eső állások betöltőit eddig nem volt szokás pusztán miniszteri döntéssel helyezni nyugalomba, vagy bocsátani el, hanem rendszeresen hivatkozás történik a megfelelő felsőbb döntésre. Az államtitkári állás természete miatt, különösen pedig az enyémhez hasonló esetben feltétlenül szükséges, hogy már csak az 1912:65. tc. 41.§ 4. bekezdésében kifejtett s imént említett nagy jelentőségű elv következtében is az elbocsátásom alkalmával tisztán álljon: vajon az illető csak az illetékes miniszter döntésével, avagy a kormány ítéletével áll-e szemben?⁵⁸

Kegyelmes Uram! E rövidre fogva is hosszú előterjesztésemben nem adtam helyet ügyem számtalan korjellemző, elkésérítő és megdöbbentő mozzanatának. Nem fejeztem ki személyes érzéseimet. *Célom csak Nagyméltóságod tájékoztatása és ezzel a magam e téren utolsó feladatának teljesítése volt.* Tudom, hogy az ilyen évekig húzódó ügyekben elhomályosul az igazság és unalmassá válik az igazát védő ember. Elvűségét makacsságnak, következetességét erőszakosságnak, kitartását ízléstelenségnek szokták mondani. Velem is ez történt, azért húzódtam félre mindeddig. Most azonban ezt az egy lépést meg kellett tennem, mert az igazságom nem a magamé. Volt tanítványaimnak és vezetésem alatt állott és álló egyesületek tagjainak százai, az új nemzedék lelkét alakító egyszerű tanítók és tanárok, akiket az igazság erejében való bizalomra neveltem és önfeláldozó munkára tanítottam, már évek óta az én sorsomat figyelik, *vajon győz-e az igazság, vajon érdemes-e minden egyébről lemondva becsületesen a nemzetért dolgozni.* Nem mondom, hogy megérdemlem, de tudom, hogy így sokan gondolkoznak rólam, s ezt nagyon fontosnak tartom éppen azért, mert bár apró, de messzeható munkát végző emberekről van szó. Rajtam nem változtat, bármi történik velem, én a magam útján megyek, ezzel tartozom elődeimnek, a magam múltjának és gyermekeim jövőjének. De *borzadva látom, hogy az utolsó években, sőt a régebbieken is, a felülről tapasztalt, sokszor szándéktalan igazságtalanság tömérdek jóra való embert kergetett elégedetlenségbe, az élet önző felfogásába, a fennálló rend elleni szervezkedésbe.* Már sokszor hallottam: *Hogyan merjen egyenesen állni, meggyőződését követni a kicsiny ember, ha egy államtitkár is így járhat csak azért, mert nem szegődött divatos jelszavak szolgálatába?*

Az én elbocsátásommal valóban az dől el: lehet-e az adminisztratív államtitkárnak büntetlenül pártatlannak lennie, s az-e a kötelessége, hogy az irányítása alá tartozó ügyekben a folyton változó politikai érdekekkel szemben is állandón tárgyilagosságra törekedjék?

Újból ismételve, hogy ebben az előterjesztésemben sem a személyes sérelem, hanem a nemzet érdeke vezetett, vagyok Nagyméltóságod iránt

Budapest, 1924. május 22.

mély tisztelettel
Imre Sándor”

Bethlen István miniszterelnök 1924. június 4-én válaszolt a fenti levelet hozzá eljuttató Ravasz Lászlónak. Rövid levelében a maga részéről semmilyen állásfoglalást nem tett, pusztán közölte, hogy a dokumentumot észrevételezésre megküldte Klebelsberg Kuno miniszternek, aki reflektált a levélben foglaltakra. A miniszteri válasz egy részét bizalmasan és a levelet visszakérve küldte át a református püspöknek,⁵⁹ aki betekintést engedett abba Imre Sándornak. Ő – annak bizalmas természete miatt – arról másolatot nem készíthetett, nem is jegyzetelhetett, hanem hazaérve fejből próbálta lejegyezni annak tartalmát, s fűzte hozzá megjegyzéseit.

Az „Észrevételek” c. 7-8 (?) oldalas iratát végigolvastam, s meggyőződtem arról, hogy egyáltalán nem arról beszél: milyen volt államtitkári működésem, hanem arról, hogy 1./ a helyettes államtitkári kinevezésem egyáltalán nem rendes tisztviselői előmenet volt, hanem ’forradalmi tény’. 2./ nincs meg a szükséges összhang közte és köztem, másrészt köztem és a minisztérium tisztviselői kara között. 3./ Nemzetnevelés c. munkám a nagyérdemű egyházak, katolikusok és protestánsok által egyaránt elfogadhatatlan nézeteket tartalmaz, és az ő világnézete az enyémmel nem egyezik. 4./ Lehetetlen, hogy olyan ’singularis’ jelenség, mint Tóth Lajos, elől el legyen zárva az adminisztratív államtitkárság csak azért, mert én ragaszkodom ehhez az álláshoz, melyet politikai konjunktúrának köszönhetek, s így foglalom el olyan tisztviselőket, mint Tóth Lajos és Gévy-Wolff Nándor elől. 5./Neki politikamentes államtitkárra van szüksége. 6./ Hogy eljárása teljesen törvényes volt, azt mondanía sem kell, s az én korábbi ’kiértésitésem’ számomra semmiféle hátrányt sem jelent.

Ha az egyszeri olvasás után jól emlékszem, ezek a fő pontok. Ezek előadása tele van éppen olyan kifejezésekkel, melyek értelme miatt Kiss Menyhérték támadásait a bíróság rágalmazásnak minősítette. S úgy tüntet fel Klebelsberg, mint a politikai konjunktúrát kihasználó, állásába kapaszkodó embert, akinek veszedelmes nézetei vannak és ezeket akarta államtitkári állásában érvényesíteni. Egészen érthetetlen, hogy – *ha* becsületes ember és valóban igazságosnak tartja az eljárását – miként mondhatja, hogy velem való elbánásának semmi köze sincs az ellenem folyt házhoz, hiszen ugyanazt mondja, amit Kiss Menyhért és Hindy József!⁶⁰

Ily módon Imre Sándor a várt elégtétel helyett hosszú küzdelmében – elvi szempontból, s reformokra vonatkozó elképzeléseivel kapcsolatban – teljes vereséget szenvedett. Annak, hogy gr. Bethlen Istvántól sem kapott semmiféle támogatást, legfőbb oka az lehetett, hogy akkorra kormányzati körökben már általánossá vált a nézet, hogy az 1918. évi októberi forradalom exponensei sem kívánatosak az államigazgatás vezető posztjain. Mindazonáltal a nemzetnevelés – általuk igencsak átértelmezett⁶¹ – elmélete megalkotójának szakértelmére, tanácsadói szolgálataira továbbra is igényt tartottak, s egzisztenciális kárt sem kívántak okozni neki. Így az állami szolgálatból való elbocsátásának idejére lehetőséget teremtettek számára, hogy a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, annak felkérésére – kivételes elbánással, államtitkári fizetéssel⁶² – professzorként hasznosítsa tehetségét. Meghagyták őt az Országos Közoktatási Tanács tagjaként is, melynek a későbbiekben még alelnöke is lehetett. Oktatásszervezői, irányítói tapasztalatait – 1925. január 1-jétől – a Dunamelléki Református Egyházkerület tanügyi előadójaként hasznosíthatta.

Donáth Péter

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és
Óvőképző Kar, Társadalomtudományi Tanszék*

Irodalom

A háború és az iskola (1915). Háborús előadások az Országos Pedagógiai Könyvtárban és tanszerműzeumban. Budapest: Franklin Társulat.

Imre Sándor (1904). *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Budapest.

Imre Sándor (1909, 1920). *A nevelés sorsa és a szocializmus. Az iskolai nevelés lehetősége és a szocialisták nézetei a nevelésről. A tárgyias nevelői gondolkodás érdekében*. Budapest.

Imre Sándor (1910). *Széchenyi és a nemzetnevelés*. Kolozsvár.

Imre Sándor (1912). *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához*. Budapest.

Imre Sándor (1915). *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység*. Budapest.

Imre Sándor (1916). A gyűlölködés ellen. In Imre Sándor (1942), *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*. 2. kiad. Budapest: Studium. 42–46.

Imre Sándor (1923). A közös munka lelki akadályai. In Imre Sándor (1942), *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*. 2. kiad. Budapest: Studium. 190–209.

Klebelsberg Kuno (1926). A magyar kultúrpolitika a háború után. *Budapesti Szemle*, 201(581), 1–22.

Klebelsberg Kuno (1927). *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Budapest.

Ronkoviczné Faragó Eszter (1999). *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Pécs: Comenius.

S. Heksch Ágnes (1969). *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Welker Ottó (é. n.). *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) ügybeosztása és vezető tisztviselői 1919–1944*. Kézirat az OPKM-ben, h.n.

Jegyzetek

¹ Imre Sándor 1925. 01. 01-től haláláig volt a Dunamelléki Egyházkerület nagyra becsült tanügyi előadója, emellett 1930. 10. 01-jén az egyházkerület tanácsbírájává választották, majd 1931. 02. 04-től egy rövid ideig a Magyar Református Egyetemes Konvent tanügyi bizottságának alelnöke volt (mely tisztségéről „Baltazár Dezső miatt” mondott le). (A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai – a továbbiakban: RL C/39. – 13. cs. és RL Elnöki iktatású iratok A/1.c. 1616/1945. és RL püspöki iratok A/1. b. 225/1945.)

² Heksch Ágnes fél évszázaddal ezelőtti, forrásgazdag, színvonalas, ám a kor szemléletét elkerülhetetlenül magán viselő munkájában foglalkozott e dokumentummal is (S. Heksch, 1969. 186–188.).

³ Negyedéves korában az *Eötvös József nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről* írt dolgozatával pályáját nyert (RL C/39. 13. cs. 1908. augusztus 6-i önéletrajzában).

⁴ RL C/39. 13. cs. 1917. október 30-i önéletrajzában.

⁵ RL C/39. 13. cs. 1917. október 30-i önéletrajzában.

⁶ 1913 januárjától a *Magyar Pedagógia* szerkesztője és a *Néptanítók Lapjának* belső munkatársa lett egészen a VKM-be való főállásban való szerepvállalásáig (RL C/39. 13. cs. 1917. október 30-i önéletrajzában).

⁷ RL C/39. 13. cs. 1908. augusztus 6-i önéletrajzában.

⁸ „Politikai és hasonló mozgalmakban nem veszek részt, de kötelességemnek tartottam, hogy szolgálatára álljak a művelődés ügyét szolgáló, hivatásommal rokon testületeknek” – írta, egész életére igaznak bizonyult credóját megfogalmazva, 1908. augusztus 6-i önéletrajzában Imre Sándor (RL C/39. 13. cs.). 1913-tól a Magyar Filozófiai Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányi tagja is lett.

⁹ 1912 nyarán, a budapesti egyetemen is magántanári képesítést szerzett (RL C/39. 13. cs. 1917. október 30-i önéletrajzában).

¹⁰ RL C/39. 13. cs. *Az államtitkári működésem* című kéziratban. 14–15.

¹¹ RL C/39. 14–15. cs. Kornis Gyula véleménye Imre Sándornak a pozsonyi egyetemre 1917-ben benyújtott egyetemi tanári pályázatáról.

- ¹² Ahogy az ülésen több ellenzéki képviselő, többször megjegyezte: a bíróságok által már alaptalannak minősített vádakkal illetve az államtitkárt (*Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 307–313.).
- ¹³ A VKM-ben kialakult szokásjognak megfelelően a miniszter csak katolikus, a politikai államtitkár protestáns politikus lehetett. 1923. június 2-án Imre Sándor erről – a Teleki Pállal folytatott beszélgetés alkalmával – így nyilatkozott: „felekezeti hovatartozásomhoz senkinek semmi köze, amíg nem egyoldalúan valamely felekezet mellett dolgozom a hivatalomban. Ha már megvan az a szerencsétlen szokás, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztert és a politikai államtitkárt felekezeti szempontból választják ki, ezt az adminisztratív államtitkára kiterjeszteni nem szabad, én ezt elő nem segíthetem” (RL C/39. 13. cs. Közgazdasági Kar, 4.).
- ¹⁴ A főiskolán a Tanácsköztársaság alatt is változatlanul a „nemzetnevelés” szellemében tartott előadásai, a vörös katonák számára vizsga nélkül kiadandó bizonyítványokra vonatkozó KN utasítás végre nem hajtása, valamint a záróvizsgákon a népbiztosság által újonnan kinevezettek mellőzése miatt támadták Imre Sándort (RL C/39. 14-15. cs. 9. d. 82-86. o.). Majd a forradalmak bukása után sajtótámadások érték azért, mert a diktatúra alatt is vezető állást töltött be. A főiskola tantestületének 1920. január 19-i értekezletén megállapították, hogy korábbi igazgatójuk, „Imre Sándor érületének tisztaságához, nemzethűségéhez a kétségnek az árnyéka sem fér [...] Eppen ezért megbotránkozással vehettünk tudomást mindnyájan arról a titkos aknamunkáról, azokról a kvalifikálhatatlan támadásokról, melyeket a legutóbbi hetekben némely hírlapokban [elsősorban az *Új Lapban* és a *Népakaratban* – D. P.] Imre Sándor ellen intéztek (RL C/39. 14-15. cs.).
- ¹⁵ „A szocialisták szerint a vallásitanítás idővesztegetés, butítás, az értelem fejlődésének tervszerű megakasztása, az igazság elzárásának legsikeresebb módja. A katolikusok pedig a vallásitanításban, a szent gyakorlatban látják orvosszerét minden erkölcsi bajnak és segítségét a mai zűrzavarból való kibontakozásnak. Ezért követeli a szociális demokrata párt a vallásitanításnak a nyilvános iskolákban való eltörlését és a felekezeti iskolák megszüntetését. Ezért küzd a katolikus egyház [...] minden olyan törekvés ellen, mely az állam iskolai befolyását gyarapítani akarja. [...] [I]tt közeledés és megalkuvás nem várható [...] A nevelés elmélete a két irányt ki tudná egyenlíteni?” – vélte Imre Sándor, a gyermekeket megosztó felekezeti vallásoktatás helyett a vallás kultúrtörténeti jelentőségének, s a kereszténység általános üzenetének közvetítésével (Imre, 1909. 110–111.).
- ¹⁶ RL C/39. 13. cs. (kiemelés tőlem – D. P.).
- ¹⁷ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 317.
- ¹⁸ 1919. szeptember 16-án jelent meg Huszár Károly aláírásával 182.311/1919. B. I. sz. VKM körrendelet a nemzetnevelés szempontjának az elemi népiskolában való érvényesítéséről, melyet Imre Sándor fogalmazott, s a többi iskolatípusra is kiterjeszteni tervezett (*Hivatalos Közlöny*, 1919. XXVII. évf. 35. sz. 301-312.). Ennek egyik fontos céljáról olvashatjuk a dokumentumban: „Helyes mederbe kell terelni a nép egyik részének a háborúban, az októberi forradalomban, s a kommunista uralom idején felébresztett és féktelenül érvényesülő jogérzését, a másik résznek pedig az elszenvedett gyötrelmek hatása alatt támadt indulatait. Mindenik részre nézve nyomatékosan hangsúlyozni kell azokat az állampolgári kötelességeket, amelyek a társadalom különféle osztályaiban a joguk élvezésével együtt járnak.” (311.)
- ¹⁹ 1919. november 21. A VKM 200.884. B. I. sz. rendelete a közgazdasági és társadalmi ismeretek tanítása tárgyában, a polgári iskolák, középiskolák, óvó- és tanítóképzők számára. *Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 45. sz. 377–385.
- ²⁰ RL C/39. 14-15. cs.
- ²¹ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 317–318.
- ²² *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 318.
- ²³ Budapest Főváros Levéltára, a továbbiakban BFLVII. 5. c. 553/1920.
- ²⁴ RL C/39. 14-15. cs. Új lap és Népakarat elleni sajtóper 1919–1921. 98–99. (kiemelés tőlem – D. P.)
- ²⁵ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 316.
- ²⁶ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. XII. k. 315. és 316.
- ²⁷ Lásd erről: Imre Sándor: *A VKM-ből való eltávolításom története. Az igazság érdekében*. RL C/39. 13. cs. 21.
- ²⁸ Ugyanott, 1–2.
- ²⁹ Ugyanott, 2–3.
- ³⁰ Ugyanott, 7. és 14–17.

- ³¹ Lásd pl.: Imre, 1912. 164–167., 176–177. és 194–196. 1923 áprilisában azonban az által kívánt nemzeti újjáépítés feltételeit mérlegelve maga is igen sötét képet rajzolt a Magyar Pedagógiai Társaságban (Imre, 1923. 190–209.).
- ³² 1926 januárjában erről így nyilatkozott: „Mindenekelőtt arra törekszünk, hogy kultúrpolitikánk nemzeti alapon álljon: politikától ment hivatali ténykedésre törekszünk, úgyszólván a politikától mentesíteni kívánjuk a kultúr-reszortot”. (Klebsberg, 1926. 7.).
- ³³ Mikor 1922-ben Ravasz László megkérdezte Klebsberg Kuno grófot: mi a gondja Imre Sándorral, azt válaszolta, hogy Imre radikális volta a baj, s az, hogy oktobristákkal barátkozik. Református voltának a szabadságolásához nincs köze. Majd – Imre Sándor beszámolója szerint – Vass József úgy informálta, hogy „amikor [Bethlen István] miniszterelnök 1923 elején a minisztertanácsban megkérdezte, hogy mi történt velem, két okot mondott: 1. nem tud beilleszkedni a minisztériumba, 2. a katolikus egyház nagy nehézségeket okozott.” (RL C/39. 13. cs. 21.).
- ³⁴ Imre Sándor korábban tisztelettel nyilatkozott Klebsberg Kuno grófról, ám a kényszerszabadságolása, majd elbocsátása miatt egy ideig neheztelt rá, s a miniszterként tett első intézkedéseinek egy részét kézírataiban, s a gr. Teleki Pállal folytatott 1923. június 2-i beszélgetése során bírálta: „különösen az a baj, hogy Klebsbergert, mint a talán egyetlen kultúrpolitikust várták a VKM székbe, s most kiderül, hogy sem tervei, sem elvei nincsenek”. (RL C/39. 30. cs. Közgazdasági Kar, 4. valamint: *A VKM-ből való eltávolításom története. Az igazság érdekében.*)
- ³⁵ RL C/39. 13. cs. 8. Imre II. Sándor személyi jellegű iratok.
- ³⁶ Az itt közölt szöveg megtalálható: RL C/39. 30. cs. Imre II. Sándor államtitkári iratok 1922–1924. 516–524. Gépelt szöveg. A szerző kézírásával ráírva: Imre Sándor előterjesztése gr. Bethlen István miniszterelnök-höz, a szolgálatból való elbocsátása miatt. Másolat. 1924.
- ³⁷ Klebsberg Kuno miniszter 1924. május 18-án keltezett határozatára utal itt Imre Sándor.
- ³⁸ Az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924. évi IV. tc. 2. § 2. a. bekezdése a kiadások apasztásának egyik lehetőségét a közszolgálati alkalmazottak létszámának apasztásában jelölte meg.
- ³⁹ Az 1922. szeptember 16-i többórás eszmecsere után több részletesen felidézve Imre Sándor úgy emlékezett, hogy Klebsberg Kuno még egy további okot jelölt meg a VKM-ből való távozását kívánva: azt, hogy a polgári iskolákkal kapcsolatos reformelképzeléseit, melyek gyökeresen eltértek Imre Sándorétól, távollétében könnyebben tudja megvalósítani (RL C/39. 13. cs. 14–16.).
- ⁴⁰ Ennek alapjául Imre Sándor szereplése szolgálhatott *A háború és az iskola. Háborús előadások az Országos Pedagógiai Könyvtárban és tansermúzeumban* című sorozatban, mely előadásokat utóbb kötetben is megjelentették (1915). Bár a *Magyar Pedagógia* szerkesztőjeként kezdeményező szerepet vállalt az előadásorozat s a kötet megjelenésében, maga *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység* című előadásában a háború utáni művelődéspolitikával kapcsolatos reformelképzeléseiről beszélt, kerülve minden direkt a háborúval kapcsolatos felszólítást (65–102. o.). 1916-ban, a lap belső munkatársaként, két alkalommal is felszólalt a *Néptanítók Lapja* 22. és 44. számaiban *A gyűlölködés ellen* (Imre, 1942. 42–46.).
- ⁴¹ Klebsberg Kuno miniszter 1922. szeptember 18-án előbb három hónapra, majd annak lejártakor december 12-én, meghatározatlan ideig kényszerszabadságra küldte Imre Sándort (RL C/39. 30. cs.).
- ⁴² 1923. június 2-án, beszélgetésük során Teleki Pál megjegyezte, hogy az elvszerű magatartást nálunk ritkán honorálja a közvélemény. Erre Imre Sándor így reflektált: „Ígaza van ugyan, hogy ez az én 'elvért való harcom' [...] nem a magam javát szolgálja, hanem másokét, s hogy 'a haza nem szokott hálás lenni' – de az nem baj, lelkiismeretem csak így tud nyugodni lenni.” (RL C/39. 30. cs., kiemelés tőlem – D. P.).
- ⁴³ A kúriai végzés 7. oldalán olvasható az idézett megállapítás (BFL VII. 5. c. 553/1920.).
- ⁴⁴ Egy 1917. október 30-i önéletrajzában Imre Sándor azt írta, hogy Jankovich Béla miniszter 1917 júliusában nevezte ki „a minisztérium VII-b. (népiskolai pedagógiai) ügyosztályának külső előadójává, s e minőségemben néhány pedagógiai tárgyú, nagyobb munkát készítettem” (RL C/39. 13. cs.).
- ⁴⁵ Imre Sándor itt Vass József miniszter 1921. július 25-i, 1887/1921. eln. számú VKM ügybeosztására utalt, mellyel kapcsolatban a Klebsberg Kuno miniszter számára 1922. augusztus 12-én benyújtott felterjesztésében megjegyezte: „A Vass József féle rendelet szervezete tőlem származott.” (RL C/39. 30. cs.). Az emlékiratból Imre Sándor annak megfontolását, s az ő hozzáértésének felismerését várta az új minisztertől. Ezzel szemben Klebsberg Kuno semmiképp sem ragált a tervezetre, melyből azt a következtetést vonhatta le, hogy elképzelésük lényegesen eltér a VKM szervezetére, funkciójára, s a szükséges lépésekre vonatkozóan. A koncepciózus dokumentum így Imre Sándor sorsa szempontjából kontraproduktívnak bizonyult.

- ⁴⁶ 1922. augusztus 12-i több nyomdai ív terjedelmű felterjesztésére utalt itt Imre Sándor (RL C/39. 30. cs.).
- ⁴⁷ Klebelsberg Kuno gróf 1922. június 16-ától volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, hivatalát másnap, 17-én foglalta el, ekkor került sor az említett nyilatkozatára (RL C/39. 13. cs. *A VKM-ből való eltávolításom története.* 1–2.).
- ⁴⁸ Imre Sándor 1922. szeptember 14-i Klebelsberg miniszterhez írt levelében olvashatjuk: „Az a két miniszter (Haller István és Vass József), aki döntése előtt azonban engem is meghallgatott, belátta, hogy annak az állításnak éppen az ellenkezője igaz: működésemben politikának nyoma sincs.” (RL. C/39. 13. cs.).
- ⁴⁹ Imre Sándor 1922. szeptember 14-i levelében olvashatjuk: „Azt hiszem azonban, hogy ennek az ideális állapotnak már éppen elég áldozatot hoztam időmből, lelkierőmből, magam és családom nyugalomból s nincs reményésem arra, hogy állásomat és a közművelődés ügyét a helyesnek felismert úthoz való végletes ragaszkodással, magam teljes feláldozásával is meg tudjam óvni a pártpolitikában való elmerüléstől. Másrészt pedig nem akartam magamra vállalni a felelősséget azért, hogy azt a nagy reménységet, amellyel miniszteri működése elé sokan tekintenek, miattam ne tudja Nagyméltóságod valóra váltani. Erre kell következtetnem abból, hogy politikai támadások miatt önként távozva, én vigyem a közszolgálatot arra a végzetes lejtőre, amelyen feltétlenül teljes erkölcsi züllésbe jutunk, mert így előbb-utóbb rendszerré válik, hogy a tisztviselőknek a pártpolitikai hullámveréshez folytonosan alkalmazkodniuk vagy távozniuk kell. Ezért ragaszkodtam mereven ahhoz, hogy mivel állásom nem politikai, nem bizalmi állás, külső követelésre csak fegyelmi ítélet következtében szabad elhagynom.” (RL. C/39. 13. cs.)
- ⁵⁰ Ugyanott hangsúlyozta: „Kötelességemnek tartottam, hogy tisztviselői, különösen pedig a közoktatásügyi adminisztratív államtitkári állást ne engedjem politikai jellegűvé tenni, amennyiben védenem módomban áll. Nem akartam, hogy politikai támadások miatt önként távozva, én vigyem a közszolgálatot arra a végzetes lejtőre, amelyen feltétlenül teljes erkölcsi züllésbe jutunk, mert így előbb-utóbb rendszerré válik, hogy a tisztviselőknek a pártpolitikai hullámveréshez folytonosan alkalmazkodniuk vagy távozniuk kell. Ezért ragaszkodtam mereven ahhoz, hogy mivel állásom nem politikai, nem bizalmi állás, külső követelésre csak fegyelmi ítélet következtében szabad elhagynom.” (RL. C/39. 13. cs.)
- ⁵¹ Klebelsberg Kuno 1922. december 12-én egy személyes hangú privát levelet s egy hivatalos értesítést küldött Imre Sándornak. Az előbbiben írta: „A költségvetési tárgyalások során intézkedtem azíránt, hogy a budapesti tudományegyetemi közgazdasági karon egy filozófiai tanszék szerveztessék. Mihelyt a költségvetést a minisztertanács letárgyalja, érintkezést keresek a közgazdasági fakultással abból a célból, hogy az újonnan szervezett tanszékre megfizető formában Téged hívjon meg a kar. Biztosra veszem, hogy ez a megoldás minden tekintetben megelégedésedre fog szolgálni”. E levélre Imre Sándor személyes találkozásukkor kifejtett álláspontjának változatlanására utalva, december 21-én válaszolt: „Ha hivatalban lételem idején a közgazdaságtudományi kar észleli és tárgyiasan megokolja, avagy Nagyméltóságod figyelmeztetésére magáévá teszi egy oly tanszék létesítésének szükségességét, amelyre eddigi munkásságom jogosultá tesz, s ha erre a kar felsőbb helyről eredő kívánság nélkül, tárgyi alapon és megfelelő módon, egyértelműen engem hív és ehhez Nagyméltóságod hozzájárulását megnyeri: ez bizonyára nagy tisztesség lett volna számomra. Most azonban nem tárgyi feladatok érdekében, hanem az én eltávolításom céljából méltóztatik a kar által nem kért tanszék szervezni, jöllehet az országgyűlésen augusztus 17-én (38. ülésén) elhangzott miniszteri nyilatkozat szerint ‘... az állam mai pénzügyi helyzetében új hivatal létrehozását javasolni nem szabad. Akkor, amikor kénytelenek vagyunk a néptanítók százait elbocsátani, mert az állam pénzügyi helyzete így kívánja, bűn lenne, hogy új hivatalokat kreáljunk a IV. vagy V. fizetési osztályba’. Filozófiai tanszék létesítéséről méltóztatott értesíteni. E tudománynak egyetemi előadására pedig – miként szeptember 16-án jelentettem – soha nem készültem”. (RL. C/39. 13. cs.)
- ⁵² Ez a kiemelés tőlem származik – D. P.
- ⁵³ Az 1912. LXV. tc. 41. § 4. bekezdésében olvasható: „A jelen szakaszban felsoroltakat saját kérelmükre nyugalomba kell helyezni, illetőleg – kivéve az állami számvevőszék elnökét és alelnökét, valamint azokat az államtitkárokat, akik nem voltak ebben a minőségükben országgyűlési képviselők – hivatalból nyugalomba lehet helyezni...” <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=91200065.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> Utolsó letöltés: 2020. 06. 30.
- ⁵⁴ Itt a korábbi B-listázások, létszámapasztások tapasztalataira utalt Imre Sándor.
- ⁵⁵ Az akkor már 40 szolgálati évvel rendelkező dr. Tóth Lajos helyettes államtitkárt (Welker, 27., 37.).
- ⁵⁶ Welker Ottó kimutatása szerint 1924-ben „a VKM vezetői és ügyintézői együttes létszámát közel 20%-kal, 165-ről 136-ra csökkentették (Welker, 44.).
- ⁵⁷ Dr. Gévay-Wolff Nándor helyettes államtitkár (Welker, 37.).
- ⁵⁸ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi pontjait tartalmazó kiadványban Imre Sándor neve az adott időszakban mindössze kétszer szerepelt: az 1918. január 3-i jegyzőkönyvben a polgáriiskolai tanárképző intézet

igazgatójává való kinevezése, s 1925. január 9-én pedig a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemre való egyetemi tanári kinevezése kapcsán. Feltételezve, hogy pontos e kiadvány, úgy tűnik, hogy Imre Sándornak sem a helyettes államtitkári, sem az adminisztratív államtitkári kinevezése nem került minisztertanács elé, ahogy felmentése sem (Minisztertanácsi ülések napirendi pontjai 1867–1944. Magyar Országos Levéltár, Arcanum Adatbázis PC CD-ROM).

⁵⁹ RL 1/1 c. IV/VI-16 hátul: 977-924 VI. 9. és III. a 924/20. Az irat rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom Szatmári Judit levéltárosnak.

⁶⁰ RL C/39. 13. cs. 8. Imre II. Sándor személyi jellegű iratok.

⁶¹ Imre Sándor többször is utalt erre.

⁶² Ebben az adminisztratív államtitkárrá kinevezett utódja, Tóth Lajos, s persze Klebelsberg Kuno támogatójának is része volt/lehetett.

Absztrakt

A magyar művelődés- és neveléstörténetben „a nemzetnevelés-elmélet” atyjaként, a pedagógia professzora-ként, a református egyházban a Dunamelléki Egyházkerület nevelésügyét közel két évtizeden át irányítóként ismert Imre Sándor (1877. 10. 13. – 1945. 02. 11.) azon kevés átfogó művelődéspolitikai elképzeléssel rendelkező tudós szakember egyike volt, akinek élete egy rövid szakaszában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkáráként, majd ügyvivő minisztereként, végül adminisztratív államtitkáráként módja volt megtapasztalni, hogy a mindenkorai politikai-gazdasági-társadalmi realitások milyen szűk korlátok közé szorítják az átfogó reformok viszonylag magas beosztású szorgalmazóit is. Az 1924. május 22-i levél megszületése körülményeinek ismertetésével és közzétételével a 75 éve elhunyt kitűnő szakemberre szeretnénk emlékezni/emlékeztetni. A köztisztviselői pályafutása hatyúdálát jelentő, az elbocsátása alkalmából Bethlen István miniszterelnökhöz címzett levél közéletünk néhány örökzöld kérdésével kapcsolatban ismerteti Imre Sándor a maga idejében kisebbségben maradt, rövid hivatásos oktatáspolitikusi pályájának végét okozó/jelző álláspontját.